

Στέφανος Βαμινιάκης, υποψήφιος διδάκτορας Παν/μίου Κρήτης
e-mail: stefanosvamiedakis@yahoo.gr

Νέοι θεσμοί εργατικής συμμετοχής: Η Κοινωνικοποίηση των δημοσίων επιχειρήσεων στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1980

Εισήγηση στο 3ο Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας «Ιστορία της εργασίας: παραγωγή, αγορές, σχέσεις, πολιτικές (τέλος Μεσαίωνα-αρχές 21ου αι.)», που διοργάνωσαν η Ελληνική Εταιρεία Οικονομικής Ιστορίας και το Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στα Ιωάννινα στις 24-27 Μαΐου 2017. Αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα www.hdoisto.gr τον Μάιο 2018.

Abstract

The 1365/1983 “socialization of the public sector enterprises” Act (1365/1983 Act) was one of the major legislative milestones of the first PASOK administration in the 1980’s (1981-1985). Through the specific Act and the decrees that followed it, there was an attempt to implement a form of an expanded/broadened labor participation and control in a series of crucial and big public enterprises (DEI-electricity, OTE-telecommunications, OSE-railways). This procedure was called “socialization”, and it launched the very first severe political and trade union debate after the 1981 elections.

In the period that followed the passing of the “socialization bill” (1985-1988), the whole discussion regarding the function (the future, the perspectives, the content etc.) of the so called “socialization” escalated. In other words, it has been fully reviewed and evaluated by members of the trade union movement, politicians, journalists, officers of public enterprises and ministries, the trade unions etc.

The 1985 political turn of the PASOK administration, with the implementation of a series of economic and fiscal measures (known as the “Program of economical stabilization”), also introduced a revision of the Governmental policy towards the “socialized” enterprises. During the years that followed (1985-1988), the government made constant efforts for the readjustment of the legislation in order to “update” the status and improve

the economic performance of the newly “socialized” public enterprises. Many blamed this policy for introducing standards of the “capitalist market” and making enterprises operate as those of the private sector. The attempt to reform the “socialization” procedure included measures and goals such as: the introduction and implementation of modern systems regarding the management and the production, the establishing/founding of a “general secretariat of the Public Sector’s Enterprises (DEKO)”, cutting expenses and labor cost, seeking and hiring managers from the private sector etc.

This paper seeks to examine the attempt to implement “socialization” in its different aspects the legislative-institutional content, the goals of the reform. Also we’ll try to depict some aspects of the function of these new institutions and of course we’ll attempt to portray the major debate that followed the “socialization” project.

1) Πρόλογος-εισαγωγή

Μία από τις μείζονες νομοθετικές πρωτοβουλίες της πρώτης κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ (1981-1985) υπήρξε ο νόμος 1365/1983 «κοινωνικοποίηση των επιχειρήσεων δημοσίου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας». Με τον νόμο αυτό και με κάποια προεδρικά διατάγματα που τον εξειδίκευσαν ακολούθως έγινε προσπάθεια να εφαρμοστεί σε τρεις μεγάλες δημόσιες επιχειρήσεις (ΔΕΗ, ΟΤΕ, ΟΣΕ) μια μορφή διευρυμένης εργατικής συμμετοχής και κοινωνικού ελέγχου, που ονομάστηκε «κοινωνικοποίηση». Η κίνηση αυτή πυροδότησε την πρώτη σφοδρή πολιτική-συνδικαλιστική σύγκρουση μετά τις εκλογές του 1981 και σημάδεψε το μεγαλύτερο μέρος αυτής της κυβερνητικής περιόδου, εγκαινιάζοντας μια σειρά από συζητήσεις, διαμάχες, αγώνες και παρεμβάσεις σε όλα τα επίπεδα από πολλές πλευρές (κόμματα, συνδικαλιστικό κίνημα και παρατάξεις, τύπος κ.λπ.).

Το διάστημα που ακολούθησε την ψήφιση του νόμου (1985-1988) κλιμακώθηκε η συζήτηση σχετικά με το παρόν και το μέλλον της «κοινωνικοποίησης», τα προβλήματα, τις προοπτικές και το περιεχόμενο που έχει ή θα πρέπει να λάβει. Έγινε με άλλα λόγια μια πολυδιάστατη, συνολική αποτίμηση με τη συμμετοχή εκπροσώπων συνδικαλιστικών οργανώσεων και παρατάξεων, εκπροσώπων δημοσίων οργανισμών και υπουργείων, πολιτικών στελεχών, δημοσιογράφων κ.ά.

Η στροφή της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης που ξεκίνησε με το Πρόγραμμα Σταθεροποίησης του Κ. Σημίτη από το φθινόπωρο του 1985 έδωσε το έναυσμα και για μια αναθεώρηση της πολιτικής απέναντι στις «κοινωνικοποιημένες» επιχειρήσεις. Στα 1985-1988 γίνονται συστηματικές προσπάθειες για την αναπροσαρμογή του πλαισίου λειτουργίας των «κοινωνικοποιημένων» επιχειρήσεων με στόχο τον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας τους, μέσα από τη λήψη «διορθωτικών μέτρων», πολιτική που χαρακτηρίστηκε και ως απόπειρα εφαρμογής «ιδιωτικοοικονομικών κριτηρίων». Η πολιτική αυτή ασκήθηκε κατά κύματα και περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, την ενδυνάμωση του κεντρικού ελέγχου πάνω σε αυτές, την εισαγωγή σύγχρονων συστημάτων διαχείρισης και παραγωγής, την ίδρυση γενικής γραμματείας ΔΕΚΟ, την περικοπή εξόδων και «εργατικού κόστους», τη στελέχωσή τους με στελέχη από τον ιδιωτικό τομέα κ.ά.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα επιχειρήσω να εξετάσω την απόπειρα εφαρμογής της Κοινωνικοποίησης από διάφορες απόψεις: θα παρουσιάσω αναλυτικά τις θεσμικές-νομοθετικές διαστάσεις, τη στόχευση και τη φιλοσοφία του νέου θεσμικού πλαισίου, θα προσπαθήσω να περιγράψω την κοινωνική, πολιτική και συνδικαλιστική διαμάχη που συνόδευσε το εγχείρημα και τέλος να σκιαγραφήσω πτυχές από τη λειτουργία των νέων θεσμών συμμετοχής.

2) Περίοδος 1974-1981

Το ΠΑΣΟΚ υπήρξε αναμφίβολα ο πολιτικός εκείνος φορέας που εισήγαγε στον δημόσιο λόγο για πρώτη φορά με τρόπο συστηματικό και ρητά το πρόταγμα της «κοινωνικοποίησης» και της «αυτοδιαχείρισης» των επιχειρήσεων προς όφελος των εργαζομένων και των υπολοίπων «κοινωνικών φορέων». Το αίτημα της «κοινωνικοποίησης» συνιστά από την ίδρυσή του και σε όλη την αντιπολιτευτική του περίοδο (1974-1981) μία από τις βασικές προγραμματικές του διακηρύξεις. Επιπλέον, υπήρξε και μία από τις καινοφανείς για την εποχή πολιτικές ιδέες, που χρησιμοποίησε το κόμμα αυτό ως στοιχείο που το διαφοροποιούσε ποιοτικά και πολιτικά από τα υπόλοιπα κόμματα της μαρξιστικής αριστεράς και που το βοήθησε να επιτύχει μία ηγεμονία σε πολιτικό και συνδικαλιστικό επίπεδο.

Στην περίοδο 1974-1981 η «κοινωνικοποίηση» ήταν ένα από τα βασικότερα συνθήματα του πολιτικού λόγου του ΠΑΣΟΚ αναφορικά με τη δομή και τη λειτουργία των δημοσίων επιχειρήσεων σε διάφορους τομείς. Με κάθε αφορμή (Διακήρυξη της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1974-Ιδρυτική Διακήρυξη ΠΑΣΟΚ, ομιλίες, συνεντεύξεις, παρεμβάσεις, άρθρα, μελέτες κ.λπ.) ο ηγέτης του Ανδρέας Παπανδρέου τόνιζε ότι κεντρικός πολιτικοϊδεολογικός άξονας του ΠΑΣΟΚ ήταν το αίτημα της «κοινωνικοποίησης», τόσο ως μέσο για τον (μεσο-μακροπρόθεσμο) «σοσιαλιστικό μετασχηματισμό», όσο και ως αυτοσκοπός (εκδημοκρατισμός, συμμετοχή εργαζομένων).

Ωστόσο, ήταν εμφανές ότι, παρά τη συχνότατη χρήση του, ο όρος ήταν τουλάχιστον ασαφής στη γενικότητά του, πολλές φορές σημασιοδοτούταν με ελαφρά παραλλαγμένο περιεχόμενο, ενίοτε και αντιφατικό, και δημιουργούσε ακόμα περισσότερα ερωτήματα από αυτά που απαντούσε. Η σύγχυση αυτή αποτυπώθηκε και στην κοινωνική-εκλογική βάση του ΠΑΣΟΚ, δημιουργώντας έτσι σοβαρά προβλήματα μακροπρόθεσμα, αφού αρχικά είχε λειτουργήσει περισσότερο ως πόλος έλξης εργατικών στρωμάτων.

Η «κοινωνικοποίηση» στον κρατικό τομέα της οικονομίας θα υλοποιούνταν μέσα από την «αυτοδιαχείριση», τη «συμμετοχή των εργαζομένων». Στο σχήμα αυτό η ασάφεια και η γενικολογία ήταν εμφανείς. Η «αυτοδιαχείριση» άλλοτε ταυτίζεται με την «κοινωνικοποίηση», άλλοτε «εξυπακούεται» από αυτήν, άλλοτε «συνδέεται» με αυτήν, σε κάθε περίπτωση πάντως οι αρχές «κοινωνικοποίηση-αυτοδιαχείριση-αποκέντρωση» είναι οι τρεις βασικές έννοιες πάνω στις οποίες στηρίζεται το «σοσιαλιστικό πρόγραμμα-όραμα» του ΠΑΣΟΚ¹.

Η συχνή συνταύτιση των εννοιών «κοινωνικοποίηση» και «αυτοδιαχείριση» δεν γινόταν τυχαία. Απώτερος στόχος του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ είναι να αποσυνδεθεί πολιτικά η «κοινωνικοποίηση» με την «κρατικοποίηση»/«εθνικοποίηση», στο βαθμό που τα τελευταία ήταν παραδοσιακά αιτήματα και προγραμματικές αρχές του ΚΚΕ. Ο Α. Παπανδρέου δεν κουράζεται να επαναλαμβάνει ότι η «κοινωνικοποίηση» δεν ισοδυναμεί με «κρατικοποίηση» ή «εθνικοποίηση» (στο πολιτικό λεξιλόγιο της εποχής τα δύο ταυτίζονται), εξού και η εισαγωγή της «αυτοδιαχείρισης», ως «τρίτου δρόμου»,

---

¹ Βλ. Κέντρο Μεσογειακών Μελετών, *Μετάβαση στο σοσιαλισμό*, σελ. 15, Α. Παπανδρέου, *Από το ΠΑΚ στο ΠΑΣΟΚ*, σελ. 87, 96-97, 211-212, Α. Παπανδρέου, «Ο ελληνικός δρόμος για το σοσιαλισμό», στο Π. Παπασαραντόπουλος (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ και εξουσία*, Παρατηρητής, Θεσ/νίκη, 1981, σελ. 48.

διακριτού και ανεξάρτητου από αυτόν της «μαρξιστικής», «δογματικής» αριστεράς (βλ. ΚΚΕ).

Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι πως αυτή η αλλαγή προσανατολισμού (ο «τρίτος δρόμος») συνεπάγεται και μία ριζική «αναθεώρηση» των «παραδοσιακών» στόχων και μεθόδων του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος, αφού «στις κοινωνικοποιημένες επιχειρήσεις θα έχει καταργηθεί η εξαρτημένη εργασία, δηλαδή η σχέση εργοδοσίας και εργασίας. Άρα, οι συνδικαλιστικές διεκδικήσεις με τη μορφή που τις γνωρίζουμε, περιορίζονται στον μη κοινωνικοποιημένο τομέα»². Η διάσταση αυτή θα αποκτήσει όλο και κεντρικότερο ρόλο στην ταραχώδη συγκυρία της συζήτησης, ψήφισης και εφαρμογής του ν. 1365/83 για την «κοινωνικοποίηση», όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

Καθώς πλησίαζε η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, έχουν πια αποκρυσταλλωθεί κάπως οι θέσεις του αναφορικά με την «κοινωνικοποίηση», ενώ εντείνονται οι διαφοροποιήσεις σε σχέση με τη ρητορική του παρελθόντος. Για τις δημόσιες επιχειρήσεις προβλέπονται μεταρρυθμίσεις που αποσκοπούν, μεταξύ άλλων, στην «ελαχιστοποίηση του κόστους» λειτουργίας, σε έναν «ευέλικτο διοικητικό μηχανισμό, που να ακολουθεί ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια αποδοτικότητας», «στην αύξηση της αποδοτικότητας και στην εξυγίανσή»³ τους.

Η σταδιακή «στροφή στο ρεαλισμό» αναφορικά με το ζήτημα της «κοινωνικοποίησης» επικυρώνεται πλέον καθαρά την επαύριο της εκλογικής του νίκης. Στις «Προγραμματικές Δηλώσεις» τον Οκτώβριο του 1981 αποτυπώνεται γλαφυρά η νέα, πιο μετριοπαθής και τεχνοκρατική γλώσσα, και κυρίως η νέα λέξη-κλειδί: «συνυπευθυνότητα» των εργαζομένων. Τώρα πια η πολιτική των κοινωνικοποιήσεων εξυπηρετεί σχεδόν αποκλειστικά τη λογική του «νοικοκυρέματος», του «συμμαζέματος», της μείωσης του κόστους και της αύξησης της παραγωγικότητας.

3) Περίοδος 1981-1983

Μέχρι το 1983 η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ δεν είχε προχωρήσει σε κάποια κίνηση για την προώθηση των προγραμματικών και προεκλογικών της θέσεων αναφορικά με την

---

² Α. Παπανδρέου, «Ο ελληνικός δρόμος για το σοσιαλισμό», σελ. 52.

³ Ο.π.

«κοινωνικοποίηση» επιχειρήσεων, καθώς μέχρι τότε η εργατική πολιτική της νέας κυβέρνησης επικεντρώθηκε εξολοκλήρου σχεδόν σε ρυθμίσεις αναδιανομής του εισοδήματος (εισοδηματική πολιτική) και στην αναμόρφωση («εκδημοκρατισμός») του θεσμικού πλέγματος λειτουργίας των συνδικαλιστικών οργανώσεων και του συνδικαλιστικού κινήματος (ν. 1264/82, νέα διοίκηση στη ΓΣΕΕ).

Στις αρχές του 1983, με την επιδείνωση του οικονομικού περιβάλλοντος, αρχίζει να πραγματοποιείται μια μετατόπιση στις κυβερνητικές προτεραιότητες. Το βάρος δόθηκε σε πιο «ορθόδοξες» τακτικές: υποτίμηση της δραχμής και πιο περιοριστική εισοδηματική πολιτική, με στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας, τη μείωση του κόστους και των ελλειμμάτων στο δημόσιο τομέα, για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και της αποδοτικότητας. Η στρατηγική αυτή εμφανιζόταν ως «αναπτυξιακή» και στηρίχθηκε σε μια ρητορική που υπογράμιζε ότι η οικονομία δεν άντεχε πια την πολιτική των παροχών (π.χ. αυξήσεις μισθών). Διακηρύχθηκε λοιπόν ότι από το 1983 η οικονομική πολιτική θα περιστρεφόταν γύρω από δύο κεντρικούς άξονες: τις «θεσμικές-δομικές αλλαγές» και τις «επενδύσεις» που χαρακτηρίζονταν ως «υπεύθυνες» και «μακροπρόθεσμες». Ταυτόχρονα, άρχισε να εκφράζεται από την κυβερνητική πλευρά και τον φιλοκυβερνητικό τύπο όλο και μεγαλύτερη δυσανεξία και κριτική στις «κοντόθωρες», «συντεχνιακές», «οικονομίστικες» διεκδικήσεις.

Το νομοσχέδιο για την «κοινωνικοποίηση» των δημόσιων επιχειρήσεων Κοινής Ωφέλειας και η ψήφιση του νόμου 1365/1983 εντασσόταν ξεκάθαρα σε αυτήν την στρατηγική και ήρθε σε μία συγκυρία κατά την οποία στο δημόσιο διάλογο κυριαρχούσαν οι συζητήσεις και οι προβληματισμοί γύρω από τα ζητήματα της «κοινωνικοποίησης», της «αυτοδιαχείρισης» και της «συμμετοχής»⁴.

Η κυβέρνηση ανακοίνωσε το σχετικό νομοσχέδιο στα τέλη Μαΐου του 1983. Η ανακοίνωση μάλιστα έγινε από τον ίδιο τον πρωθυπουργό στους εκπροσώπους του τύπου⁵. Η συγκυρία και ο τρόπος της ανακοίνωσης δεν ήταν τυχαία, καθώς είχε

---

⁴ Σε σημείο μάλιστα που θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι είχαν γίνει πλέον «του συρμού». Σε συνάντηση π.χ. που είχε ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας Γ. Αρσένης με εκπροσώπους των απεργών για το άρθρο 4, κατά τη διάρκεια της συζήτησης ο εκπρόσωπος των εργαζομένων θέλοντας να δανειστεί το στυλό του υπουργού ρωτάει: «Να κοινωνικοποιήσουμε το στυλό σας;» και λαμβάνει τη μάλλον αμήχανη απάντηση του υπουργού: «Θα 'ταν μια καλή αρχή...», Ρεπόρτερ, «Τι είπαν Αρσένης-εκπρόσωποι απεργών για τις κοινωνικοποιήσεις και το άρθρο 4», *Αντι*, τ. 233, 10/6/1983, σελ. 11.

⁵ Για το περιεχόμενο της ανακοίνωσης βλ. «Αφιέρωμα: Κοινωνικοποίηση», *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, τ. 4, Απρίλιος 1985, σελ. 62-63.

προηγηθεί ένα διάστημα έντονων απεργιακών κινητοποιήσεων από εργαζομένους του ευρύτερου δημοσίου τομέα στις συγκοινωνίες και τα νοσοκομεία. Οι κινητοποιήσεις αυτές είχαν προκαλέσει τις αντιδράσεις της κυβέρνησης, ενώ συγχρόνως είχε πολλαπλασιαστεί και η ρητορική περί «υψηλόμισθων» και «συντεχνιακών διεκδικήσεων».

Ταυτόχρονα, η κυβερνητική πλευρά κρατούσε μια προσεκτική και καθησυχαστική στάση προς τον ιδιωτικό τομέα, τονίζοντας ότι οι «κοινωνικοποιήσεις» θα αφορούν τις ήδη κρατικοποιημένες επιχειρήσεις του δημοσίου, για να αντιμετωπίσει τις ανησυχίες που εκφράζονταν από τον ΣΕΒ για τις κυβερνητικές προθέσεις απέναντι στις επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα.

Το νομοσχέδιο εισήχθη στη Βουλή με το χαρακτήρα του επείγοντος και η όλη διαδικασία συζήτησης και ψήφισης κράτησε από τις 30 Μαΐου ως τις 2 Ιουνίου. Περιείχε όλα κι όλα τέσσερα άρθρα και παρουσιάστηκε ως νόμος-πλαίσιο. Στο πρώτο άρθρο γινόταν ο ορισμός της «κοινωνικοποίησης» και μια παράθεση των στόχων αυτής⁶. Το δεύτερο άρθρο όριζε τις υπό «κοινωνικοποίηση» επιχειρήσεις⁷, προέβλεπε τον καθορισμό της δομής, του ρόλου και του τρόπου διοίκησης αυτών με την έκδοση προεδρικών διαταγμάτων και τη συγκρότηση γνωμοδοτικών επιτροπών μέσω κοινών υπουργικών αποφάσεων για την κατάρτιση των προεδρικών διαταγμάτων. Το άρθρο 3 ασχολιόταν με κάποια διαδικαστικά ζητήματα. Τέλος, το «περίφημο» ακροτελεύτιο άρθρο 4 όριζε το νέο πλαίσιο για τις διαδικασίες κήρυξης απεργίας, συμμετοχής σε απεργιακές κινητοποιήσεις κ.λπ.⁸ στις «κοινωνικοποιημένες επιχειρήσεις». Εκεί προβλεπόταν, μεταξύ άλλων, ότι ένα σωματείο θα μπορούσε να κηρύξει απεργία μόνο

⁶ Η μορφή της «κοινωνικοποίησης» που τελικά επέλεξε η κυβέρνηση ισοδυναμούσε με τη «συμμετοχή, στη διοίκηση, στη χάραξη της στρατηγικής, στον προγραμματισμό και στον έλεγχο» από εκπροσώπους του κράτους, της τοπικής αυτοδιοίκησης, των εργαζομένων και άλλων «κοινωνικών προσώπων» και μετόχων των επιχειρήσεων (άρθρο 1, παρ. 1). Στόχοι της «κοινωνικοποίησης» ήταν: η «εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος και του κοινωνικού συνόλου», η «ενεργός συμμετοχή των εργαζομένων στις αποφάσεις», η «εναρμόνιση της λειτουργίας της επιχείρησης με τα εθνικά, περιφερειακά και τοπικά προγράμματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης», η «εξοικονόμηση [...] οικονομικών πόρων» και η «αύξηση της παραγωγικότητας και αποδοτικότητας» υπέρ των εργαζομένων και της βελτίωσης των υπηρεσιών, βλ. «Ν. 1365», *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου*, τ. 42, 1983, σελ. 81.

⁷ Γινόταν λόγος για «νομικά πρόσωπα δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου και επιχειρήσεις» που το μετοχικό τους κεφάλαιο ανήκει ολόκληρο ή κατά απόλυτη πλειοψηφία στο δημόσιο, για «νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και [...] κοινωφελή ιδρύματα ή οργανισμούς» κλπ. που εποπτεύονται ή επιχορηγούνται απ' το δημόσιο και για «Τράπεζες και ασφαλιστικές επιχειρήσεις που ανήκουν στο δημόσιο τομέα», ό.π., σελ. 81-82.

⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι από τη συνολική «έκταση» του νόμου, οι διατάξεις του άρθρου 4 καλύπτουν σχεδόν το 45%.

στην περίπτωση που η πρόταση αυτή θα συγκέντρωνε την απόλυτη πλειοψηφία (50+1%) επί του συνόλου των εγγεγραμμένων μελών του, σε αντίθεση με όσα ίσχυαν μέχρι τότε (απλή πλειοψηφία επί των παρισταμένων στη γενική συνέλευση).

Η όλη συζήτηση εντός κι εκτός Βουλής, όπως ήταν φυσικό, περιστράφηκε γύρω από το άρθρο 4, καθώς με αφορμή αυτό πυροδοτήθηκαν σφοδρές διαμάχες, αναλύσεις και αντιπαραθέσεις. Η κριτική υπογράμιζε πως στόχος του νόμου ήταν να περιορίσει και να ελέγξει το συνδικαλιστικό κίνημα στις δημόσιες επιχειρήσεις για να προστατευθεί η κυβέρνηση από τις αντιδράσεις για την εφαρμογή της «λιτότητας». Ειδικά η αριστερά εξέφραζε την άποψη ότι το άρθρο 4 λειτουργούσε ως προληπτικό-κατασταλτικό συμπλήρωμα της εισοδηματικής πολιτικής και επιχειρούσε να συγκροτήσει δημοκρατικοφανείς απεργοσπαστικούς μηχανισμούς, με το ριζικό περιορισμό του δικαιώματος για απεργία και ταυτόχρονα τη δυσφήμιση του κλάδου των εργαζομένων στην Κοινή Ωφέλεια⁹. Από τη δεξιά, το ίδιο το νομοσχέδιο θεωρήθηκε ως μια απλή πρόφαση για την επιβολή των περιορισμών του άρθρου 4. Σύμφωνα με τους εκφραστές της, αυτό συνιστούσε μια κίνηση απελπισίας της κυβέρνησης με στόχο να επιβληθεί η εισοδηματική της πολιτική και να αντιμετωπιστούν οι αντιδράσεις, αφού, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα άρθρα η εφαρμογή των οποίων αφηνόταν για το μέλλον, οι διατάξεις του άρθρου 4 είχαν άμεση ενεργοποίηση.

Στη συζήτηση που έγινε στη Βουλή συμπυκνώθηκε όλη η διαμάχη που είχε προηγηθεί τις προηγούμενες ημέρες για το περιεχόμενο και το νόημα του νομοσχεδίου. Διεξάχθηκε σε τεταμένο κλίμα, καθώς ταυτόχρονα με τη συζήτηση υπήρχαν καθημερινά ογκώδεις διαδηλώσεις στο κέντρο της Αθήνας από συνδικαλιστικές οργανώσεις του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Χαρακτηριστικό του κλίματος που είχε δημιουργηθεί είναι και το γεγονός ότι την παραμονή της έναρξης της συζήτησης του νομοσχεδίου στη Βουλή, διεξήχθη από τη δημόσια τηλεόραση ζωντανή συζήτηση με θέμα το νομοσχέδιο μεταξύ εκπροσώπων των τριών κομμάτων πρώτης γραμμής (Γ. Αρσένης-ΠΑΣΟΚ, Κ. Μητσοτάκης-ΝΔ, Α. Αμπατιέλος-ΚΚΕ).

Το βασικό ρητορικό σχήμα της κυβέρνησης ήταν το εξής: η δημόσια επιχείρηση αλλάζει και αποκτά νέα μορφή. Στο νέο αυτό καθεστώς ο εργαζόμενος αποκτά με τη

---

⁹ Βλ. Τ. Μαστραντώνης-Δ. Ψαρράς, «Η ενότητα μιας «αντιφατικής» πολιτικής», *Σχολιαστής*, τ. 4, Ιούλιος 1983, σελ. 9-11.

σειρά του νέο ρόλο, κατά συνέπεια απαιτείται από αυτόν και νέα συνείδηση (η «κοινωνική»). Στο πλαίσιο αυτό, ο τρόπος έκφρασης του δικαιώματος της απεργίας απλά αλλάζει, δεν καταργείται. Αφού με την «κοινωνικοποίηση [...] δημιουργούνται νέες παραγωγικές σχέσεις, νέες εργασιακές σχέσεις», το δικαίωμα της απεργίας θα πρέπει να μετατραπεί από «όπλο οικονομικού ταξικού αγώνα»¹⁰ σε μέσο προώθησης της αναπτυξιακής-παραγωγικής λειτουργίας των δημοσίων οργανισμών, σε μέσο αναζωογόνησης του δημόσιου τομέα, για τη μεγαλύτερη και πιο ουσιαστική εκμετάλλευσή του¹¹.

Ωστόσο, από την πρώτη στιγμή το άρθρο 4 χαρακτηρίστηκε ως «αντιαπεργιακό» και αντιμετώπιστηκε ως τέτοιο από το σύνολο σχεδόν του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος. Το απεργιακό κύμα που ξέσπασε δημιούργησε μεγάλο πρόβλημα στην κυβέρνηση και οδήγησε σε πλήρη ρήξη τις σχέσεις της με το ΚΚΕ. Παράλληλα, εκμεταλλευόμενη το γεγονός ότι ο δεξιός τύπος υποδαύλιζε εξίσου τις απεργιακές κινητοποιήσεις, κατηγορούσε ΚΚΕ και ΝΔ για «ανίερη συμμαχία».

Με αφορμή το νομοσχέδιο αυτό συνέβη και η πρώτη κρίση στους κόλπους της (διορισμένης) «δημοκρατικής» ηγεσίας της ΓΣΕΕ. Στις 27 Μαΐου ο πρόεδρος της ΓΣΕΕ Ορέστης Χατζηβασιλείου παραιτήθηκε από το αξίωμά του. Αιτία της παραίτησης υπήρξε η απόφαση της διοίκησης της ΓΣΕΕ να τοποθετηθεί κατά πλειοψηφία υπέρ του νομοσχεδίου (με τροποποιήσεις στο άρθρο 4), γεγονός που προκάλεσε την παραίτηση και άλλων 5 μελών της ΕΣΑΚ-Σ¹².

Η κρίση αυτή στους κόλπους της ΓΣΕΕ και του συνδικαλιστικού κινήματος έλαβε τη μορφή της σφοδρής αντιπαράθεσης μεταξύ ΠΑΣΚΕ και ΕΣΑΚ-Σ, έγινε με όρους καθαρά πολιτικούς και σήμανε το οριστικό τέλος μιας περιόδου κατά την οποία οι σχέσεις των δύο χώρων κυριαρχούνταν από μια διάθεση συνύπαρξης ή και συνεργασίας. Παράλληλα, υποστηρίχθηκε ότι οι αιτιάσεις του ΠΑΣΟΚ περί «δυναμικής», «οργανωμένης μειοψηφίας» δεν είχαν κυρίως ως στόχο να πλήξουν το ίδιο το ΚΚΕ, αλλά μάλλον δημιουργώντας συνθήκες πόλωσης να εξυπηρετήσουν μια στρατηγική

¹⁰ Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση ΡΛΗ'-1 Ιουνίου 1983, σελ. 7004.

¹¹ «ΣΕΦΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΑΚΟΣ: [...] το νομοσχέδιο της κοινωνικοποίησης έρχεται να ενταχθεί στη γενικότερη προσπάθεια [...] για τη μείωση του πληθωρισμού, για τη συγκράτηση και για την αύξηση του μέσου ρυθμού ανάπτυξης του ακαθάριστου Εθνικού προϊόντος», ό.π., σελ. 6998.

¹² Βλ. Καθημερινή, 29/5/1983, Το Βήμα, 29/5/1983, Ριζοσπάστης, 29/5/1983, 31/5/1983. Απόφαση υπέρ του νομοσχεδίου έλαβε και η Εκτελεστική Επιτροπή της ΑΔΕΔΥ.

διατήρησης της επιρροής της κυβέρνησης προς τη συνδικαλιστική της βάση, σε μια προσπάθεια να αποφευχθούν τυχόν διαρροές των συνδικαλιζόμενων εργαζόμενων προς το ΚΚΕ¹³.

4) 1985-1988

Στο επόμενο διάστημα το ζήτημα διατηρήθηκε για λίγο στο προσκήνιο. Η ρήξη της κυβέρνησης με τα κόμματα και τα συνδικάτα της αριστεράς ήταν πλέον γεγονός, ο διχασμός στο συνδικαλιστικό κίνημα παγιώθηκε και η δεξιά συνέχισε την ίδια αντιπολιτευτική τακτική. Η κυβέρνηση από την πλευρά της διατύπωνε όλο και πιο επίμονα και επιθετικά το νέο ιδεολογικό μόρφωμα που αντιπαρέβαλε «συντεχνίες» και «υπεύθυνο» συνδικαλιστικό κίνημα επιχειρώντας την αποσύνδεση της ταξικής πάλης από τις απεργιακές κινητοποιήσεις¹⁴.

Παράλληλα, άρχισαν σταδιακά να υλοποιούνται κάποιες διατάξεις του νόμου. Τον Νοέμβριο του 1983 ολοκληρώθηκαν οι διαδικασίες ανάδειξης των γνωμοδοτικών επιτροπών, που σύμφωνα με το νόμο θα συνεργάζονταν με τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας στη διαμόρφωση των προεδρικών διαταγμάτων¹⁵.

Σε συνδικαλιστικό επίπεδο, η ΓΣΕΕ διοργάνωσε τον Οκτώβριο μια διάσκεψη με θέμα την «κοινωνικοποίηση»¹⁶, ενώ μετά τη διεξαγωγή του 22^{ου} Συνεδρίου και τη συγκρότηση νέας διοίκησης πέρασε ένα ψήφισμα υπέρ της κατάργησης του άρθρου 4 με

---

¹³ Βλ. Κ. Βουρνάς, «Οι φόβοι της εξουσίας και τα κέρδη της αντιπολίτευσης», *Σχολιαστής*, τ. 4, Ιούλιος 1983, σελ. 5-6.

¹⁴ Βλ. Λ. Αποστολίδης, «Συνδικαλιστικό κίνημα και δομική κρίση», *Αντι*, τ. 244, 28/10/1983, σελ. 20-22, Λ. Αποστολίδης, *Συνδικάτα και σοσιαλιστικός μετασχηματισμός*, σελ. 280-291, «Η συμπαθής τάξις...», *Αντι*, τ. 273, 26/10/1984, σελ. 6-7, Κ. Λάμπρος, *Απ' την κρίση στην υπέρβαση του ελληνικού περιφερειακού καπιταλισμού*, Αιχμή, Αθήνα, 1988, σελ. 122-123, 143-153.

¹⁵ Βλ. «Ν. 1365/1983», άρθρο 2, παρ. 3, *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου*, τα. 42, 1983, σελ. 82.

¹⁶ Βλ. ΓΣΕΕ-ΚΕΜΕΤΕ, *Διεθνής Διάσκεψη: Κοινωνικοποίηση, αποκέντρωση, αυτοδιαχείριση*, Αθήνα, 1983.

οριακή πλειοψηφία¹⁷, το οποίο ωστόσο συνάντησε έντονη αντίδραση και αμφισβήτηση από την ΠΑΣΚΕ¹⁸.

Ταυτόχρονα, τα απεργιακά φαινόμενα σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα πολλαπλασιάστηκαν την περίοδο αυτή, με την κυβέρνηση να εκφράζει προβληματισμό και ανησυχία, καλώντας σε «αυτοσυγκράτηση» και «εργασιακή ειρήνη». Παράλληλα βεβαίως με τις εκκλήσεις για ηρεμία και υποστολή των διεκδικήσεων, η κυβέρνηση φρόντιζε να τονίζει ότι θα χρησιμοποιούσε όλα τα νομικά μέσα που διέθετε για την εφαρμογή της εισοδηματικής πολιτικής (υποχρεωτική διαιτησία-ν. 3239/55, άρθρο 4)¹⁹.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, γίνεται στις αρχές του 1984 η παράδοση στο ΥΠΕΘΟ των 15 συνολικά πορισμάτων των γνωμοδοτικών επιτροπών για τις κοινωνικοποιήσεις, στα οποία περιγράφεται η βασική δομή του νέου λειτουργικού και διοικητικού σχήματος που θα εφαρμοζόταν αρχικά σε ΔΕΗ, ΟΤΕ και ΟΣΕ²⁰.

Στις αρχές πια του 1985 δημοσιεύθηκαν τα τρία πρώτα Προεδρικά Διατάγματα για τη ΔΕΗ, τον ΟΤΕ και τον ΟΣΕ, με κοινό περιεχόμενο²¹. Τα ΠΔ προέβλεπαν τη σύσταση οργάνων «κοινωνικού ελέγχου», εργατικών συμβουλίων και την αναμόρφωση των διοικητικών οργάνων. Τα όργανα κοινωνικού ελέγχου ήταν τα εξής: η Αντιπροσωπευτική Συνέλευση Κοινωνικού Ελέγχου (ΑΣΚΕ) με 27 μέλη εκ των οποίων τα 9 από εργατικούς εκπροσώπους σε επιχειρησιακό επίπεδο, οι Περιφερειακές Συνελεύσεις Κοινωνικού Ελέγχου (ΠΕΣΚΕ) σε νομαρχιακό επίπεδο (ένας εκπρόσωπος εργαζομένων), το Κεντρικό Εργασιακό Συμβούλιο (ΚΕΣ) με αμιγώς εργατική σύνθεση

---

¹⁷ Στη νέα, 45μελή διοίκηση της ΓΣΕΕ η κυβερνητική ΠΑΣΚΕ είχε την πλειοψηφία με 26 έδρες, η ΕΣΑΚ 17 και το ΑΕΜ (ΚΚΕ εσ.) 2. Το ψήφισμα έλαβε 17 ψήφους υπέρ και 16 κατά. Την ίδια περίοδο απέκτησε νέα διοίκηση και η ΑΔΕΔΥ με απόλυτη πλειοψηφία επίσης της ΠΑΣΚΕ (12 μέλη, έναντι 4 της ΕΣΑΚ και 1 του ΑΕΜ), βλ. «Την κατάργηση του άρθρου 4 ζήτησε η ΓΣΕΕ», *Καθημερινή*, 13/12/1983, *Ριζοσπάστης*, 13/12/1983. Το 22^ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ διεξήχθη στον «Αστέρα» Βουλιαγμένης, ήταν το πρώτο στο οποίο εφαρμόστηκε η απλή αναλογική σύμφωνα με τον ν. 1264/82 και στη νέα διοίκηση πρόεδρος ορίστηκε ο Γ. Ραυτόπουλος (ΠΑΣΚΕ) και γενικός γραμματέας ο Μ. Κωστόπουλος (ΕΣΑΚ), βλ. Δημήτρης Λιβιεράτος, *Τα Συνέδρια της ΓΣΕΕ*, σελ. 137-138.

¹⁸ Για τα γεγονότα γύρω από το επίμαχο ψήφισμα βλ. Γ. Κουκουλές-Β. Τζαννετάκος, *Συνδικαλιστικό κίνημα 1981-1986. Η μεγάλη ευκαιρία που χάθηκε*, σελ. 101-102.

¹⁹ Βλ. Ν. Νικολάου, «Πάει να ξανακαεί η «καμένη γη» της οικονομίας», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 14, 5/4/1984, σελ. 9-10.

²⁰ Ο τύπος της αντιπολίτευσης έκανε λόγο για «πλήθος συμβουλίων», για «γραφειοκρατικά όργανα» που θα δυσχεραίνουν την ομαλή λειτουργία των επιχειρήσεων και για όργανα που καλλιεργούν «ψευδαίσθηση συμμετοχής» ως αντάλλαγμα για το άρθρο 4, βλ. «Συμβούλια επί συμβουλίων προτείνει το πόρισμα για κοινωνικοποίηση του ΟΤΕ», *Καθημερινή*, 20/1/1984.

²¹ Βλ. «ΠΔ 57/1985», *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου*, τ. 44, 1985, σελ. 33-38, «ΠΔ 58/1985», ό.π., σελ. 38-42, «ΠΔ 59/1985», ό.π., σελ. 43-47.

στην έδρα της επιχείρησης. Τα διοικητικά όργανα ήταν: το Διοικητικό Συμβούλιο (3 από τα 9 μέλη εκπρόσωποι εργαζομένων), ο Γενικός Διευθυντής και το Συμβούλιο Διεύθυνσης (Γενικός Διευθυντής και Βοηθοί Γενικοί Διευθυντές)²².

Με αυτή την αφορμή ξεκινά ένας νέος γύρος δημόσιας διαμάχης, καθώς το σύνολο της αριστεράς ασκεί σφοδρή κριτική στο περιεχόμενο των ΠΔ, κατηγορώντας την κυβέρνηση για «δεξιά στροφή», τα συνδικάτα για «αλλαγή πλεύσης» και αποδοχή των κυβερνητικών προθέσεων και τις δυνάμεις της ΠΑΣΚΕ ειδικότερα για αποδοχή «κομματικής πειθαρχίας» από το ΠΑΣΟΚ²³. Σύμφωνα με την κριτική αυτή, τα ΠΔ εξυπηρετούσαν μια φιλοσοφία ιδιωτικοποίησης και κατακερματισμού του συνδικαλιστικού κινήματος με την εφαρμογή ιδιωτικοοικονομικών κριτηρίων λειτουργίας και στόχων (εντατικοποίηση εργασίας, πριμ παραγωγικότητας, εισαγωγή managers) και την ενίσχυση των συντεχνιακών χαρακτηριστικών, στο βαθμό που οι εργαζόμενοι συνδέονται άρρηκτα με την οικονομική απόδοση και την τύχη της επιχείρησης²⁴.

Παρόμοια αρνητική στάση απέναντι στα ΠΔ εκφραζόταν και από τον φιλοκυβερνητικό τύπο, κάνοντας λόγο για διατάξεις που αχρηστεύουν και καταργούν στην ουσία τον ν. 1365/83, με την εισαγωγή «διακοσμητικών οργάνων», «δήθεν αντιπροσωπευτικές συνελεύσεις», που οδηγούν σε «δήθεν κοινωνικό έλεγχο» και τελικά σε «τελειωτική παράλυση των δημοσίων αυτών επιχειρήσεων»²⁵. Στην περίπτωση αυτή βεβαίως τα ΠΔ κατακρίνονται θα έλεγε κανείς «από τα δεξιά», επειδή ακυρώνουν τους «οικονομικούς», «αναπτυξιακούς» σκοπούς του ν. 1365/83 και προτείνονται μέτρα όπως η αποκατάσταση του (διαταραχθέντος) διευθυντικού δικαιώματος και η συμμετοχή ενός μόνο εργατικού εκπροσώπου στο ΔΣ²⁶. Ο συνδικαλιστικός τύπος από την άλλη, υπογραμμίζει με νόημα ότι οι περισσότεροι εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν μάλλον με

---

²² Για μια πιο λεπτομερή παρουσίαση του περιεχομένου των ΠΔ 57, 58, 59 βλ. Γιώτα Κραβαρίτου-Μανιτάκη, *Η συμμετοχή των εργαζομένων στις ελληνικές επιχειρήσεις*, σελ. 124-135, Λίτσα Νικολάου-Σμοκοβίτη, *Νέοι θεσμοί στις εργασιακές σχέσεις. Συμμετοχή και αυτοδιαχείριση*, σελ. 152-155, «Αφιέρωμα: Κοινωνικοποίηση», *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, τ. 4, Απρίλιος 1985, σελ. 21-25.

²³ Βλ. Αντ. Εργατικός, «Συνδικαλισμός και κοινωνικοποιήσεις: Πλήγμα για το κύρος του Συνδικαλιστικού Κινήματος», *Αντι*, τ. 273, 26/10/1984, σελ. 14-15.

²⁴ Βλ. Π. Γεωργίου, «Με τέτοια Κοινωνικοποίηση τι να την κάνεις την Ιδιωτικοποίηση», *Σχολιαστής*, τ. 20, Νοέμβριος 1984, σελ. 20, Π. Γεωργίου, «Η νέα παράταξη και οι κοινωνικοποιήσεις», *Σχολιαστής*, τ. 36, Μάρτιος 1986, σελ. 15.

²⁵ Δ. Στεργίου-Γ. Παπανικολάου, «Πού κατέληξαν οι κοινωνικοποιήσεις των δημ. επιχειρήσεων», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 2, 10/1/1985, σελ. 30-31.

²⁶ Βλ. ό.π., σελ. 32.

αδιαφορία τις εξελίξεις, ενώ με βάση και την αντίστοιχη εμπειρία συμμετοχικών θεσμών στην υπόλοιπη Ευρώπη εκφράζονται κάποιες πρώτες εκτιμήσεις ότι «πρόκειται απλά για εκσυγχρονισμό και εκδημοκρατισμό των εργασιακών σχέσεων στην προοπτική διασφάλισης και αναπαραγωγής του υπάρχοντος συστήματος»²⁷.

Το διάστημα που ακολουθεί (1985-1988) ολοκληρώνονται οι διαδικασίες που προβλέπονταν από τα ΠΔ με τη συγκρότηση των νέων οργάνων (ΔΣ, ΑΣΚΕ, ΚΕΣ) που συνοδεύτηκαν από πανηγυρικές δηλώσεις διοικητών και υπουργών, αλλά και από ψυχρότητα και δυσπιστία των συνδικατών²⁸. Παράλληλα, έντονη είναι και η συζήτηση σχετικά με το παρόν και το μέλλον της «κοινωνικοποίησης», τα προβλήματα, τις προοπτικές και το περιεχόμενο που έχει ή θα πρέπει να λάβει. Γίνεται μια δημόσια, συνολική αποτίμηση με τη συμμετοχή συνδικαλιστικών οργανώσεων και παρατάξεων, στελεχών δημοσίων οργανισμών και υπουργείων, δημοσιογράφων κ.λπ.²⁹.

Η αριστερά και ένα κομμάτι του συνδικαλιστικού κινήματος κατηγορούν την κυβέρνηση για συνειδητή και συστηματική προσπάθεια υποβάθμισης και απαξίωσης των θεσμών που η ίδια προώθησε. Διατυπώνονται αιτιάσεις ότι η «κοινωνικοποίηση» έχει απογυμνωθεί από κάθε ριζοσπαστικό στοιχείο, έχει γίνει όχημα για τη μείωση των ελλειμμάτων, την εξοικονόμηση πόρων και την εισαγωγή αποκλειστικά

---

²⁷ «Εν όψει της κοινωνικοποίησης στην Κοινή Ωφέλεια», *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, τ. 3, Μάρτιος 1985, σελ.5. Σύμφωνα με άλλες κριτικές, δε χωρά αμφιβολία ότι πρόκειται ακριβώς για «μια δοκιμή εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού των εργασιακών σχέσεων», Δ. Τραυλός-Τζανετάτος, «“Κοινωνικοποίηση” στις δημόσιες επιχειρήσεις και εργατική συμμετοχή» [αναδημοσίευση από την εφημ. *Τα Νέα* της 30/10/1984], στο Δ. Τραυλός-Τζανετάτος, *Εργατικό δίκαιο και Πολιτική*, σελ. 79.

²⁸ Βλ. *Καθημερινή*, 25/9/1985, *Ελευθεροτυπία*, 2/10/1985, 4/10/1985, 5/11/1985.

²⁹ Βλ. «Αφιέρωμα: Κοινωνικοποίηση», *Εργασία*, τ. 8, 8/3/1985, σελ. 24-35, Θ. Θεοδώρου, «Νόμοι για τη συμμετοχή των εργαζομένων στη Διοίκηση των επιχειρήσεων», *Εργασία*, τ. 10, 5/4/1985, σελ. 16-17, «Αφιέρωμα: Κοινωνικοποίηση», *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, τ. 4, Απρίλιος 1985, σελ. 18-70, «Αφιέρωμα: Κοινωνικοποίηση», *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, τ. 22, Οκτώβρης 1986, σελ. 25-56, «Συνέντευξη με το Γ. Αρσένη», *Αντι*, τ. 289, 17/5/1985, σελ. 31-32, «Τι ακριβώς σημαίνει στην πράξη ο Τρίτος Δρόμος προς το Σοσιαλισμό» [συνέντευξη Αρσένη, μέρος Α], *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 11, 15/3/1984, σελ. 5-6 και «Τι ακριβώς σημαίνει στην πράξη ο Τρίτος Δρόμος προς το Σοσιαλισμό» [συνέντευξη Αρσένη, μέρος Β], *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 12, 22/3/1984, σελ. 36-37, Δ. Στεργίου-Γ. Παπανικολάου, «Πού κατέληξαν οι κοινωνικοποιήσεις των δημ. επιχειρήσεων», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 2, 10/1/1985, σελ. 29-32, Γ. Παπανικολάου, «Κοινωνικοποίηση ΕΑΣ; Θα αστειεύεστε σίγουρα!», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 7, 14/2/1985, σελ. 7, «Κοινωνικοποίηση και δημόσιοι οργανισμοί», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 13, 28/3/1985, σελ. 3-7, Ευ. Λεκατσάς, «Μερικές ελεύθερες σκέψεις με αφορμή την προωθούμενη κοινωνικοποίηση της ΔΕΗ», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 22, 30/5/1985, σελ. 53-55, Α. Τσιρίγος, «Κοινωνικοποίηση της ΔΕΗ και νεοφιλελεύθερες απόψεις», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 36, 5/9/1985, σελ. 27-28, Μ. Παναγιωτάκης, «Η συμμετοχή των εργαζομένων στα πλαίσια της πολιτικής πάλης σήμερα», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τ. 1, Γενάρης 1986, σελ. 62-64.

ιδιωτικοοικονομικών κριτηρίων λειτουργίας³⁰. Η πολιτική φιλοσοφία αυτή αποδίδεται από την αριστερά σε ακαδημαϊκούς που επιχειρούν να μεταφέρουν στην Ελλάδα συμμετοχικά πρότυπα από τη δυτικοευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία και οι οποίοι υποδεικνύονται ως οι υπεύθυνοι για τα «απεργοσπαστικά» χαρακτηριστικά του νόμου 1365/83³¹.

Τα παραπάνω θα πρέπει βέβαια να ιδωθούν στο πλαίσιο της συγκυρίας του 1985. Η στροφή της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης που ξεκινά με το Πρόγραμμα Σταθεροποίησης το φθινόπωρο του 1985 συνεπάγεται και μια ριζική αναθεώρηση της πολιτικής απέναντι στις «κοινωνικοποιημένες» επιχειρήσεις, αλλά και στην «κοινωνικοποίηση» ως θεσμό καθαυτό. Στα 1985-1988 γίνονται συστηματικές προσπάθειες για την αναπροσαρμογή του πλαισίου λειτουργίας των «κοινωνικοποιημένων» επιχειρήσεων, με στόχο τον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας τους μέσα από τη λήψη «διορθωτικών μέτρων». Η πολιτική αυτή περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, την ενδυνάμωση του κεντρικού ελέγχου, την εισαγωγή σύγχρονων συστημάτων διαχείρισης και παραγωγής, την ίδρυση γενικής γραμματείας ΔΕΚΟ, την περικοπή εξόδων, τη στελέχωση από τον ιδιωτικό τομέα³².

---

³⁰ Βλ. Π. Γεωργίου, «Η νέα παράταξη και οι κοινωνικοποιήσεις», *Σχολιαστής*, τ. 36, Μάρτιος 1986, σελ. 15. Βλ. επίσης τη διαμαρτυρία συνδικαλιστών και ΑΣΚΕ στον ΟΤΕ για παράνομες προσλήψεις, χωρίς την έγκριση της συνέλευσης κοινωνικού ελέγχου, *Το Βήμα*, 18/5/1986.

³¹ Βλ. Δ.Τ., «Ο κατασκευαστής του “άρθρου 4”», *Σχολιαστής*, τ. 25, Απρίλης 1985, σελ. 37. Πρόκειται για τον καθηγητή Χρ. Τζεκίνη, συνεργάτη πλήθους οργανισμών επί ΠΑΣΟΚ (ΚΕΠΕ, ΕΛΚΕΠΑ, ΟΑΕΔ). Στις μελέτες του εκθειάζεται το δυτικογερμανικό πρότυπο συμμετοχής, υπογραμμίζεται η «μετριοπάθεια», η «λογική» και η συναινετική διάθεση των συνδικάτων, ενώ τονίζεται η πρακτική τους να κηρύσσεται απεργία μόνο μετά από συμφωνία τουλάχιστον του 75% των οργανωμένων μελών τους και αφού έχει εγκριθεί πρώτα από τη διοίκηση, βλ. Χρ. Τζεκίνη, *Εργασιακές σχέσεις και ανάπτυξη*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1984, σελ. 62-78.

³² Βλ. «Ο κ. Πρωθυπουργός υπέρ των απόψεων του Ο.Τ. για τις κοινωνικοποιήσεις και την αυτοδιαχείριση», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 16, 17/4/1986, σελ. 5-7, Μ. Ντεμούσης, «Στόχος της Γενικής Γραμματείας των ΔΕΚΟ είναι αύξηση της παραγωγικότητας και κοινωνικός έλεγχος», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 26, 26/6/1986, σελ. 25, Π. Λινάρδος-Ρυλμόν, «Το πρόγραμμα εκσυγχρονισμού της ΔΕΗ», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 30, 28/7/1988, σελ. 31-34, «Από κόσκινο οι μισθοί ΔΕΗ, ΟΣΕ, ΟΤΕ, ΟΑ», *Ελευθεροτυπία*, 7/11/1985, «Κόμμα και εργαζόμενοι θα ελέγχουν τις δημόσιες υπηρεσίες», *Ελευθεροτυπία*, 16/1/1986, «Πριμ παραγωγικότητας προωθεί η ΔΕΗ», *Ελευθεροτυπία*, 10/3/1988, «“Ιδιωτικές” γίνονται οι δημόσιες επιχειρήσεις», *Το Βήμα*, 30/3/1986, «Πειθαρχία και λιτότητα στις δημόσιες επιχειρήσεις», Μ. Δημητρίου, «Κυβερνητικό «νυστέρι» στις δημόσιες επιχειρήσεις», *Το Βήμα*, 3/8/1986, την ομιλία του Πρωθυπουργού στην ΚΕ του ΠΑΣΟΚ σύμφωνα με την οποία «τα σημερινά νομικά πλαίσια που καθορίζουν τη μορφή της κοινωνικοποίησης πρέπει να επανεξεταστούν και σύντομα», *Το Βήμα*, 31/8/1986, Ε. Χρυσολωρά, «Νέα διορθωτικά μέτρα στις ΔΕΚΟ», *Καθημερινή*, 3-4/1/1988, «Στελέχη από τον ιδιωτικό τομέα αναζητούν οι ΔΕΚΟ», *Καθημερινή*, 19/2/1988, «Υψηλές αμοιβές στα διευθυντικά στελέχη των ΔΕΚΟ», *Καθημερινή*, 11/3/1988, Μ. Παναγιωτάκης, «Η συμμετοχή των εργαζομένων στα πλαίσια της πολιτικής πάλης σήμερα», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τ. 1, Γενάρης 1986, σελ. 62-64.

Η στροφή αυτή φυσικά δεν αφορούσε μόνο τον «κοινωνικοποιημένο» τομέα, αλλά συνολικά το πεδίο των εργασιακών σχέσεων, καθώς πρόκειται για μία περίοδο κατά την οποία επιχειρείται να αναδιαταχθεί η ατζέντα συνολικά. Το καλοκαίρι του 1986 πραγματοποιείται αναγγελία νέων οικονομικών μέτρων από την Κυβέρνηση που περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, και ρυθμίσεις σχετικά με τη σύνδεση μισθών-παραγωγικότητας, την εισαγωγή της μερικής απασχόλησης και 4ης βάρδιας κ.ά. Την ίδια περίοδο στο Κυβερνητικό Συμβούλιο (ΚΥΣΥΜ) συζητιέται η πορεία του θεσμού των κοινωνικοποιήσεων και ανακοινώνεται η πρόθεση της κυβέρνησης να προχωρήσει σε τροποποίηση του ν. 1365.

Έτσι, σε μια χαρακτηριστική κίνηση για τη νέα της «φιλοσοφία», η κυβέρνηση καταθέτει το καλοκαίρι του 1987 τροπολογία με την οποία τροποποιείται η διάταξη εκείνη στο ν. 1365/83 που απαιτούσε γνωμοδότηση των Γνωμοδοτικών Επιτροπών για την έκδοση προεδρικών διαταγμάτων, καταργώντας έτσι στην ουσία τις επιτροπές αυτές³³.

Οι κινήσεις αυτές συνοδεύονταν βεβαίως και από χειρονομίες που αποσκοπούσαν να δείξουν ότι η κυβέρνηση συνεχίζει την πολιτική των «κοινωνικοποιήσεων»: το 1986 διοργανώνεται «Ημερίδα για την κοινωνικοποίηση» στο ΥΠΕΘΟ, ενώ το 1987 δημοσιεύεται το ΠΔ 488/87 για την «κοινωνικοποίηση» της ΕΥΔΑΠ³⁴. Σε ρητορικό επίπεδο επίσης διαβεβαιώνεται από τον ίδιο τον πρωθυπουργό η βούληση περί «προώθησης» και «ολοκλήρωσης» των «κοινωνικοποιήσεων»³⁵.

Η κυβέρνηση διατηρούσε απόλυτα την πρωτοβουλία των κινήσεων και οι όποιες αντιδράσεις από τα συνδικάτα χαρακτηρίζονταν από σπασμωδικότητα, ενώ και ο ευρύτερος συσχετισμός δυνάμεων έχει αρχίζει να αλλάζει εις βάρος τους. Είναι η εποχή που η φιλολογία περί «συντεχνιών» και «προνομιούχων στρωμάτων» βρίσκεται στο αποκορύφωμά της: τον Φεβρουάριο του 1987 οι δηλώσεις του Πρωθυπουργού από το Νταβός κάνουν λόγο για απεργίες από τα «ρετιρέ» (με αφορμή απεργία της

---

³³ Βλ. Α. Μητρόπουλος, «Λαϊκισμός και συνδικάτα» [αναδημοσίευση από την *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* της 1/9/1987], στο Α. Μητρόπουλος, *Θεωρητικά ζητήματα του συνδικαλιστικού κινήματος*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1989, σελ. 138-139.

³⁴ Βλ. Στ. Μουδόπουλος, *Κανόνες προστασίας των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων*, σελ. 500-507.

³⁵ Βλ. την εισήγηση του Α. Παπανδρέου σε συνδιάσκεψη συνδικαλιστικών στελεχών του ΠΑΣΟΚ το 1987, «Η πανελλαδική συνδιάσκεψη συνδικαλιστικών στελεχών του ΠΑΣΟΚ», *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, τ. 31-32, Ιούλιος-Αύγουστος 1987, σελ. 33.

ΓΕΝΟΠ/ΔΕΗ), ενώ τον Δεκέμβριο του 1987 επανέρχεται από τη Σύνοδο Κορυφής της ΕΟΚ στην Κοπεγχάγη, επιτιθέμενος στις «συντεχνίες».

Ταυτόχρονα, στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος κυριαρχεί η έλλειψη συνεννόησης, η πολυδιάσπαση και η πόλωση, γεγονός που αποδυναμώνει ακόμη περισσότερο τη διαπραγματευτική του δύναμη και την κοινωνική του απήχηση³⁶. Είναι πλέον εμφανές ότι η διάψευση των προσδοκιών του ευρύτατου κοινωνικού μπλοκ που είχε στηρίξει την «κοινωνικοποίηση» και είχε αγωνιστεί για αυτήν οδηγεί σε μία γενικευμένη αίσθηση αποτυχίας. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο πως οι εκτιμήσεις περί «αποτυχίας» ή «χρεοκοπίας» είναι κοινές σε όλες τις αναλύσεις, ανεξαρτήτως ιδεολογικοπολιτικής θέσης.

Η αίσθηση αυτή περί πλήρους αποτυχίας επιβεβαιώνεται και από την τύχη του άρθρου 4. Το συγκεκριμένο άρθρο έφθασε στο σημείο να ταυτίζεται πλέον με το ν. 1365/83 και υπήρξε σε όλη την περίοδο το επίκεντρο της σχετικής διαμάχης. Καταπολεμήθηκε με κάθε τρόπο και σε κάθε ευκαιρία. Τελικά, θα καταργηθεί με νόμο το 1988 με τη συμφωνία όλων των κομμάτων, θέτοντας έτσι τον επίλογο σε μία φιλόδοξη αλλά πλήρως απονεκρωμένη πλέον διαδικασία.

5) Επίλογος-συμπεράσματα

Συνοψίζοντας σχετικά με τη διαμάχη για το θέμα των κοινωνικοποιήσεων, θα αρκεστούμε σε μερικά πρωτόλεια σχόλια, καθώς η έρευνα για το ζήτημα συνεχίζεται.

Αρχικά, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η σχετική ρητορική εξυπηρέτησε εξ αρχής επιμέρους τακτικές και στρατηγικές στοχεύσεις της κυβέρνησης. Το αίτημα της «κοινωνικοποίησης» κατέστη όχημα για τη θεσμική αναβάθμιση των οργανωμένων δυνάμεων των εργαζομένων. Είχε ένα τέτοιο εύρος εννοιολογήσεων που πήγαινε από το ριζοσπαστικό άκρο μέχρι το στενό εκσυγχρονιστικό (π.χ. μεταφορά στην Ελλάδα

---

³⁶ Βλ. Γ. Παπανικολάου, «Κοινωνικοποίηση ΕΑΣ; Θα αστειεύεστε σίγουρα!», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 7, 14/2/1985, σελ. 7, Γ. Ζωχιός (συνδικαλιστής ΓΕΝΟΠ/ΔΕΗ), «Αυτοδιαχείριση εδώ και τώρα, αλλά με πλήρη αλλαγή του κοινωνικοοικονομικού μας συστήματος», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 11, 12/3/1987, σελ. 34-36, Δ. Στεργίου, «Σκυταλοδρομία απεργών σε χρεοκοπία θεσμών-ταμπού», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 23, 9/6/1988, σελ. 9, Δ. Στεργίου, «Παραφωνίες και αντιφάσεις του συνδικαλισμού στον ΟΤΕ, ΟΣΕ και ΔΕΗ», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τ. 48, 30/11/1989, «Αναταραχή από τις αλλαγές σε ΟΤΕ, ΔΕΗ, ΟΣΕ», *Ελευθεροτυπία*, 11/10/1985, «Από κόσκινο οι μισθοί ΔΕΗ, ΟΣΕ, ΟΤΕ, ΟΑ», *Ελευθεροτυπία*, 7/11/1985.

ανάλογων πρακτικών της δυτικής Ευρώπης και ιδιαίτερα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας).

Ταυτόχρονα, και ίσως για τους λόγους αυτούς, υπήρξε ένα διακύβευμα εξ αρχής καταδικασμένο σε αποτυχία, γιατί υπονομεύθηκε από μία σειρά παράγοντες, εσωτερικούς και εξωτερικούς. Ας δούμε μερικούς από αυτούς:

α) πολιτικοί: καθώς προέκυψε ένας διμέτωπος αγώνας της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ ενάντια σε ΚΚΕ και ΝΔ, η «κοινωνικοποίηση» μετατράπηκε σε ένα πρόσφορο όχημα για την ηγεμονία του στο οργανωμένο συνδικαλιστικό κίνημα.

β) οικονομικοί: το αίτημα της κοινωνικοποίησης και οι συγκεκριμένες θεσμικές του αποτυπώσεις ήρθε σε μία συγκυρία οικονομικής κρίσης, που κάθε άλλο ευνοούσαν ανάλογους «πειραματισμούς» σε μία τόσο μεγάλη κλίμακα (ΔΕΚΟ).

γ) συγκυριακοί: στο πλαίσιο της οικονομικής στροφής του 1985, η εντεινόμενη κυριαρχία της ρητορικής περί «εκσυγχρονισμού», η συζήτηση για τις αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις και η πλήρης νομιμοποίηση της εφαρμογής «ιδιωτικοοικονομικών» κριτηρίων στη λειτουργία των δημοσίων επιχειρήσεων γρήγορα οδήγησαν σε πλήρη μαρασμό κάθε πρωτοβουλία για εισαγωγή και ρίζωμα θεσμών «εργατικής συμμετοχής», τουλάχιστον τέτοιων που να μην έχουν απλά και μόνο τυπικό ή διακοσμητικό χαρακτήρα.

δ) συνδικαλιστικοί: το διακύβευμα της «κοινωνικοποίησης» αποτέλεσε πεδίο έντονων αντιπαράθεσεων του συνδικαλιστικού κινήματος. Ιδιαίτερα σε μία περίοδο που το ρήγμα στο εσωτερικό των πρώην συμμάχων («δημοκρατική αντιπολίτευση») ΠΑΣΚΕ, ΕΣΑΚ-Σ, ΑΕΜ είχε ξεσπάσει με διάφορες αφορμές. Μοιραία, το θέμα της κοινωνικοποίησης τράβηξε και το μεγαλύτερο μέρος της διαμάχης μεταξύ των παραπάνω ρευμάτων.

ε) εσωτερικοί: η λειτουργία των νέων θεσμών υπονομεύτηκε σε μεγάλο βαθμό και από τους «κοινωνικούς φορείς», τις διοικήσεις των οργανισμών. Τα όργανα είχαν αρχίσει να παραλύουν πριν καν ξεκινήσουν καλά καλά τη λειτουργία τους, καθώς πολλές συνεδριάσεις δεν γίνονταν λόγω έλλειψης απαρτίας, με ευθύνη κυρίως από την πλευρά των υπολοίπων «κοινωνικών εταίρων» (διοικήσεις, τοπική αυτοδιοίκηση, κράτος κ.λπ.).